

VII.

A HOMOKÓRA aztán leperereg egyszer s a várak láncos felvonóhídján, a barokkastélyok áthajtóinak boltíve alatt nesztelen léptekkel áthaladt s a nyoszolya mellé állt az Ismeretlen Úr, ki válogatás nélkül intett csontkezével mindig királynak, koldusnak, pórnak és nagyúrnak. Ismerős volt, nem először járt ott; ismerte az öreg falakat, a bástyákat, a donjont, a címereket az ajtók fölött s a festményekből kitekintőket még életükben látta; emlékek jelezték minden látogatását templomok, kripták falán, ódon zengésű latin, magyar szavakkal. Ki valaha kastélyban élt, minduntalan vele barátkozott, hisz látta a megmeredt időt, mindazt, mit ott felejtettek a századok: az ősnék ágyát, ivópoharát, kapcsos imakönyvét, elfakult írását s a nehéz aranyrámákból olykor saját arca nézett vissza, mintha csak tükörbe tekintene s nem megsötétedett régi táblaképre... Polgárok házában az elődök sírja, porladó csontja minden bizonnal nyomasztó, rossz érzést jelentene az élőknek, ám a vár s a kastély maga a történelem, hol együtt élnek a nemzedékek s hosszú láncolatban fogják egymás kezét, mutatva az utat, honnan jöttek s hova a késői ivadéknak is meg kell térnie; a jelen is mult lesz, minden elmúlik, mert mindenek elmultanak.

Az *Imperator* fogadtatásának, persze, éppúgy meg voltak a hagyományos ceremóniái mint a földi uralkodók tiszteletére rendezett ünnepeknek s lakomáknak; az elköltözöttet szépen kinyújtóztatták az ebédülő palotában, felöltöztették drága ruhákba, reáaggatták kedvenc ékszereit, bevonták a koporsót, ravatalt feketé-

vel, szederjes posztóval vagy fehér selyemmel s egybegyűltek a „keservesek”, a közeli s a távoli rokonság s így csaknem valamennyi erdélyi úr. Megjelentek az Isten szolgálói s átvették a szót, midőn a világ hivságainak el kellett némulnia az ősi ház falai között s komor gyászpompával, síposok, trombitások, énekesek kíséretével helyezték a nagyurat örök nyugalomra; selyem címerek lengtek a gyászszekér oldalán, égő viaszgyertyákat vittek a catholica religio híveiért, a sír mellett felhangzott a *circumdederunt* s komor magyar prédikációval búcsúztattak a református, unitárius papok. Aztán összetörték a gyászzászlót, bedobták a sírba s elvonult a gyászoló gyülekezet; néma tort ültek a kastélyban, egy-két tál ételt, néhány pohár bort költöttek el s a megholtat átadták az emlékezésnek. Az ezüst-, selyemcímereket a templom, kápolna falára aggatták, a gyászbeszédeket fekete papirosfedélbe kötve kinyomatták; később megjelent a háznál a kolozsvári szobrász, sírkövet faragni az egyházakba, sírboltokba s epítáfiumot illeszteni a várkastély falába, méltóságos feliratokkal: Állj meg vándor... SISTE VIATOR...

A KÖNYÖRTELEN IDŐ nem kímélte sokkalta inkább az erdélyi urak örök nyugodalmát sem, mint életüknek emlékeit; ahány vár, kastély lett áldozatává az enyészetnek s a pusztításnak, annyi uralkodó s nagyemlékezetű államférfi, író sírhelye ismeretlen. Erdély urai a legkülönbözőbb helyekre temetkeztek s rangban legelőbb járt a gyulafehérvári katedrális, hol azonban a tatár, török vandál kegyetlenséggel forgatta ki a Hunyadiak, Izabella, János Zsigmond, Fráter György, Bethlen Gábor és István, Báthory Endre, Bocskai István, Rákóczi György s Zsigmond és a sok tanácsúr, főrangú hölgy csontjait sírjaikból. Szívesen választották aztán nyughelyül Nagyenyedet, Marosvásárhelyt s kivált Kolozsvárt, ahol a Szent Mihály-templom s a ferencesek kriptáiban annyi főúr teteme pihen s később kedvelt temetkezési helyé lett a házsongárdi sírkert; leginkább azonban falvaik templomában jelölték ki örök

pihenőhelyüket. A vár vagy kastély közvetlen szomszédságában álló, legtöbbször középkori alapvetésű templom sírboltjai szolgáltak e célra s az ily emlékek közül, hol régi sírokat maiglan is találunk, megemlítjük a gergyesszei templomot, Teleki Mihály és felesége szarkofágjával, a bonchidai templomot, sok Bánffy sírjával, az erdőszentgyörgyi templomot, hol Rhédey Claudia angolnyelvű emléktáblával is jelzett, sokat látogatott sírját találjuk; 1760-ig a koronkai templom kriptájába temetkezett a Toldalaghi-család. A művészileg neveztes síremlékek közül általában igen sok, mint az almakeréki Apafi-tumba, a nagyteremi Sükösd-emlék, Haller Gábor és Bocskai Ilona fehéregyházi szarkofágja múzeumokba került; a barok s empire főúri sírtáblák egész sorát őrzik a kolozsvári templomok, vagy a mikházai ferences klostrom egyháza.

Kastéllyal egybeépült templomot vagy kápolnát ma már erdélyi kastélyban keveset találunk s ezek is régebbi eredetűek, inkább a várak tartozékai, mint Vajdahunyadon vagy Fogaras várában; a reformáció elterjedése óta ilyenmű építményt alig emeltek. Kazinczy még látta a branyicskai vár „fekete falú” kápolnáját oly alakjában, ahogyan azt Jósika Gábor a XVII. század végén megújította; „csuda fedele bántja a szemet; a szívet szent érzésekkel tölti el...” Itt mondta valaha miséjét Fráter György; Jósika János, a guberniumi elnök a helyet nagy kegyeletben tartotta és 1844-ben megújította mai alakjára. A keresdi vár gótikus boltozású kápolnája a legnevezetesebb ilyenmű emlék Erdélyben; Keresden temetkeztek is, amint Bethlen Ferencnének és gyermekeinek a parkban lévő, Nicolai Illéstől faragott síremléke is mutatja; itt temették el többek között 1708-ban Bethlen Sámuel. A lebontott bonyhai kastély érdekes kiképzésű kápolnája az 1670-es évek táján készült; Csákiigorbó baroktornyos kastélykápolnája a főépület egyik szárnyába van belefoglalva s református imaház is van az egyik teremben. A szentbenedeki, a kerelőszentpáli s a görgényszentimrei kastélyban is van kápolna s ily mű emelkedik a szurduki kastély kertjében is; a görcsöni kastély 1647-ben épült kápolnája ma a kastély egyik szobája. A mezősámsondi kastély udvarában épült templomot, ahol

egykor Rhédey Ferenc a templom bezárása miatt feldühödött tömegre rálőtt, már földig lebontották s kriptájából csak egy 1758-i régi sírkő hever a kastély udvarán; kápolnát s oltárt építtetett Bánffy József a bonchidai kastély keleti szárnyán s ő volt egyben az utolsó erdélyi főúr, aki külön házi káplánt tartott udvarában.

Az újabb időkben aztán sok kastély udvarában, parkjában épült kripta-épület, hová az urak temetkeztek. Ily régibb mű a körispataki Kálnoky-kripta, ajtaja 1685-ből nevezetes emlék; a legdíszesebb s a legkiemelkedőbb erdélyi kripta a kerelőszentpáli, az úgynevezett „imola”. A kastély melletti Maros-torony tetején, fallal kerített, bástyákkal szegélyezett, XVIII. századvégi eredetű mauzóleum emelkedik, közepén tornyos kápolna s a keleti oldalon a sírbolt; XVII. századi s későbbi síremlékek egész sorával ékes. A zsibói sírboltot Wesselényi István építtette s virágos reneszánsz-és barokstílusú epitáfiumok láthatók külső falán; az idősb Miklós báró, midőn tizedik gyermekét is ide temetteté, a kripta ajtaját bevakoltatta s kemény átokkal tiltotta meg felbontását; itt égetett Cserei Heléna temetése után két hétig fáklyát éjszakánként, virasztva anyja sírja fölött... Barok-kori kripta állt egykor a koronkai park egyik hegyoldalában, mely összeomlott egy földcsuszamlás alatt; 1806-ban épült a mai kripta. A gerendi kripta a templom alatt van; említésreméltó még a hadadi s a sáromberki sírbolt; a bonyhai ezeknél később, 1831-ben épült empire modorban. Tempietto-szerű, kupolás mauzóleumot építtetett a szurduki dombtetőn Jósika Miklós, az író, 1827-ben atyja hamvai fölé, olasz mesterekkel; a legkülönlegesebb, s sehol a világon párját nem látott sírboltot azonban Bethlen Lajos emeltette Kerlésen. Önmaga írja, hogy „sziklámba egy orjási mívet véghez vittem, egy harminckét öles tunelt vágattam s annak mélyébe a kriptámat, a három párkák szobrával nagy mesterséggel, külszági szobrásszal (Schmelzerrel) két és fél évek alatt bevégeztem...” Két hatalmas, sötét bejárata nyílik a Cserhalom oldalában; „Nyughely a fáradtaknak 1818” felírás szól, ma már romokban heverő, összezúzott szobortöredékekkel teli bejاراتán. Még olvasható latin s magyar epitáfiumok sora ékesíti

s a sziklafalon tömérdek név örökíti meg az itt járók nevét. Itt van eltemetve Bethlen maga s az ő emlékét hirdeti a sziklafal distichonja: „Illeté kebelét a természet és láng ereje teremté, A hajdani sivatag Cserhalmat édeni kertté...”. A sírboltok aztán újabban is nagy számmal épültek, inkább a falvak temetőjében, de a kastélyparkokban is; ilyen a neogótikus csesztvei Mikes- és a vargyasi Daniel-kripta s a legihlettebb hangulatúak egyike a mezősámsondi Bethlen-sírbolt, amely a fenyves mélyén a tisztáson áll; a görög templomocska sötétjében, sűrke márványtáblán aranylik az idősb Bethlen István sírja fölött a felirat: „Isten veled s ha végkép, Hát végkép Isten veled...”

VÉGKÉP ISTEN VELED, – mondták az erdélyiek s a hátramaradottak álmát az elköltözöttek szellemei nem bolygatták; a magyar lélek sohasem volt hajlamos a ködös miszticizmusra, a babonára s kivált az erdélyi magyart mindig a hűvös racionalizmus jellemezte. Hazajáró lelkek, az erőszakosan kivégzettek kísértetei s rémlegendák az erdélyi kastélyok nyugalmát ugyancsak ritkán dúlták fel; annak a két fejetlen, kezén-lábán megláncolt csontváznak, amelyet a gyalui várban egy falbontáskor találtak – talán a Báthory Zsigmondtól lefejeztetett Kendi Ferenc és Bornemisza János földi maradványainak – szellemei éppoly kevésbé kísértettek, mint a szamosujvári vár börtönében megfojtatott Báthory Boldizsáré és Kovacsóczy Farkasé; láncok csörgése, elkínzottak sóhajtása sohasem hallik a fogarasi vár mély börtöneiből s a többi erdélyi kastélyok álmatlan éjszakáin. Az idegborzoló rejtély-romantika idegen volt e bánatos, de józanlelkű világtól; titkos alagutak, amelyek a föld alá vezettek, legfeljebb ha oly ősi, elpusztult várakban voltak, mint Déván, Torockószentgyörgyön vagy Diódon s falbontáskor se sokszor kerültek napvilágra vérfagyasztó emlékek; Apafinak egy ezüstpohárba rejtett s feleségéhez írt szerelmesleveleire találtak csupán az ebesfalvi kastély homlokzatában. A sok legyilkolt, lefejezett, megfoj-

tott erdélyi főúr sorsából sem lett komor baljóslat, hacsak nem a Báthory Gábortól kivégzett Kornis Boldizsár veszte nyomán a balhit, hogy a szentbenedeki kastély urai szerencsés halálra nem számíthatnak. Ezt, persze, nem igazolta a nemzetségtörténet, de vajjon ki is számíthatja a halált szerencséjének? – Egy kivételt azonban itt is ismerünk; érdekes, hogy a szőkefalvi kastély urai csaknem mind szerencsétlenül jártak s ezt a néphit Sárosi János buzgó unitárius ítélőmesternek tudja be, aki végrendeletében átok alatt hagyta javainak tizedét egyházára, mit aztán katolizált utódai elvettek. Gyenge idegzetűek máig is vélik látni Sárosi kísértetét, bilincseit rázva a holdas szőkefalvi éjszakákon, – akár Rhédey Ádám szellemét Dobokán, vagy Zabolán egy elkárhozott barát hazajáró lelkét... A legnevezetesebb kísértete azonban Bonchidának volt, a „Bánffy Dénes ördöge”, de ez nem lepedős éjféli szellem, hanem igazi erdélyi kísértet volt, vaskos és reális. Midőn Apafi Mihály kiadta a parancsot Bánffy Dénes elfogatására s ő elmenekült, az ellene rendelt székelység Bonchidán is hiába kereste; iszonyú pusztítást rendeztek itt, mindent szerteszaggattak, bevették a boros- s a mézes hordók fenekét s nagy mulatozáshoz láttak. Ekkor egy megérsegedett székely a pincében megtántorodva belehempergett a mézbe, majd a tonnából kiömlött fekete puskaporba s végül a derékaljából kiontott pehelytollakba s így jelent meg társai előtt; nagy riadalom tört ki erre s szájról-szájra adták, futásra készen: „– Ihol jó a Bánffy Dénes ördöge! –” Ez az egyetlenegyszer megjelent s hamisítatlan erdélyi kísértet históriája.

MÉGIS LEBEG valami borongós árnyék Erdély kastélyai fölött. A történelem ez, a multnak évezredes terhe; a hiábavaló küzdelmek, megvalósulatlan nagy s nemes álmok, szárnysegetten aláhullt hősi erőfeszítések, véres antik tragédiák sorozatából szövődik össze e bánatos fátyol, mi ködként borul rá a hegyek ormára, a Mezőség kopár dombjaira, a Maros, Szamos, Küküllő víztükrére s az emberekre, kiknek itt élni rendeltetett s kik emelt fővel vál-

lalták mindig küldetésüket. Miért szomorodik el mindig az utas, a testvérhaza vándora, ha erre jó s miért fakad fel szívében valami megnevezhetetlen, forró szánalom? – „Óh, szép vagy Erdély, szép és szerencsétlen!” – sóhajt fel Gyulai Pál, amint szülőföldjére, Erdélybe tart, Vásárhely felé, Gernyeszeg kastélyába, hol oly ihlett, elmélyedt éveket töltött ifjú életében; s ha valaki sétál a sötétlő park százados fái között az alkonyatban, megéri a költő bánatos szavát. A komor, búsongó fenyők árnyékában, egy szelíd halmon egyszerre magas talapzatot lát fehérteni, tetején empire hamvvederrel; emlék ez, mit imádott urának állított ifjú özvegye, olyan, mint egy sírkő s mégsem az s csak a rávésett szavak idézik elő a mélységes csöndben a rég letűnt világot: ... VERA PIETAS... CANDOR MENTIS... ROBUR ANIMI... MIRA COMITAS... CURA EGENORUM... PATRIAE AMOR... koppannak le hidegen a betűk, mik elfakultak, akár a kor, midőn még szent volt az adott szó, nemes ideálokért, a közért, a hitért, a hazáért dobogott a szív, bátorság, jóság, igazság, emberszeretet volt a férfi erénye s nem tréfák tárgya az örök női hűség... S erre az egész világra, a vén kastély kupolájára, a halott emlékére, elmúlt emberek fájdalmára, a néma fenyőkre s a Maros vizére, egész Erdélynek multjára, lassan, lopva, ráfekszik az este. S fölöttük – érezzük szívünkben Vörösmarty sorát – „sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútan alakja lebegnek”.